

Loredana-Liliana BUZOIANU

Universitatea „Dunărea de Jos”, din Galați

**CALCURILE LINGVISTICE ÎN ORTHOGRAFIA SAU DREAPTA
SCRISOARE PENTRU ÎNDREPTAREA SCRITORILOR LIMBII
ROMÂNEȘTI DE CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA,
BUDA, 1818**

Existența calcurilor semantice sau a calcurilor lexicale de semnificat în gramaticile vechi românești este explicată de faptul că în componența lor intră cuvinte polisemantice. Autorii gramaticilor anterioare au evitat împrumuturile externe din alte limbi de cultură preferând să formeze un cuvânt nou prin copierea unui sens al cuvântului calchiat și astfel se realizează îmbogățirea lexicului la nivel semantic.

Dacă împrumutul este considerat un mod extern de îmbogățire a lexicului, iar derivarea și compunerea reprezintă modalități interne, calcul lingvistic se situează undeva la granița dintre cele două procedee, adică modelul este străin, iar în procesul de copiere se folosește produsul existent în limbă. Astfel că spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea terminologia gramaticală este foarte bogată în calcuri lingvistice, care reușesc să capete stabilitate în limbă și să se impună termenii nou formați. A fost preferată formarea cuvintelor prin imitarea unor modele străine. Acest fapt s-a născut și din dorința de a se limita oarecum avalanșa de împrumuturi, dar și pentru a evidenția caracterul latin al limbii române. De asemenea, acest lucru se explică și printr-o „atitudine puristă” (cf. Ursu, 1962).

„Crearea unui număr atât de mare de calcuri în jurul anului 1800 a fost determinată și de exemplul limbilor străine care își exercitau atunci influența asupra limbii române: germana și maghiara în Transilvania, neogreaca și rusa în Muntenia și Moldova. Aceste limbi, spre deosebire de română, au largi posibilități de îmbogățire a vocabularului prin derivare și compunere și prin metoda calcului. Intelectualii români de atunci încearcă să imite limbile străine, fără să știe sau să țină seama de faptul că româna nu oferă aceleași posibilități de formare a cuvintelor” (Ursu, 1962, p. 118).

În ceea ce privește calcul lingvistic, literatura de specialitate notează numeroase criterii de clasificare. Cercetătorul Eugen Munteanu vorbește în *Lexicologie biblică românească* despre calcul lexical de semnificat pe care-l definește ca fiind un „tip de transfer semanticcare se realizează în

punctele unde sistemul semantic românesc prezintă <goluri> de semnificat” [1] și despre calcul lexical de expresie care reprezintă ”o transpunere, exactă sau aproximativă, a unui compus sau a unui derivat străin într-o altă limbă, însoțită de un transfer semantic, calchierea de acest tip conduce la apariția în limba primitoare a unei noi unități lexicale, rezultată prin derivare sau compunere, potrivit legilor interne ale limbii respective” [2] În lucrarea de față, vom folosi termenii utilizați de către profesorul ieșean, deoarece exprimă clar și într-o formă sintetică specificul acestor construcții lexicale.

Și termenii gramaticali cu **formă perifrastică** reprezintă un punct controversat. Nu este foarte clar unde începe calcul și unde traducerea sau împrumutul. Acest aspect este analizat de Th. Hristea (1977, p. 8).

„ (...) orice calc de structură (fie el lexical sau frazeologic) este, în același timp, și traducere sui-generis, dar nu orice traducere reprezintă un calc. După opinia noastră, calculul autentic presupune și o identitate de structură între model și copie. Aceasta înseamnă că dacă modelul calchiat este un compus sau un derivat, ceea ce rezultă prin calchiere trebuie să fie tot un compus sau un derivat, nu o perifrază sau o unitate frazeologică” (Hristea; 1977, vezi și 1981, p. 104).

Un astfel de termen perifrastic este **opritoárea punctată** la care Constantin Diaconovici-Loga îi adaugă modelul copiat după latină, germană sau maghiară *semi-cólon* care înseamnă *punct și virgulă*, cf. DLR. Recurență unică: *Opritoarea punctată sau semicólon (:) aceasta se întrebuințează la despărțirea închieturilor celor următoare de cele înainte mergătoare când închieturile nu sînt prea lungi și cînd cele în urmă puse, aduc înțelegerea celor înainte puse, precum vine după acestea legătoare cuvinte: însă, iar, totuși, ci, ma, ș.a.* (p. 25). Cf. DLR, expresia *comă punctată* înseamnă *semicolón, punct și virgulă*. Un alt termen perifrastic este și **doao puncturi** care echivalează latinescul *cólon*. Înregistrat cu 5 recurențe: *Doao puncturi se pun și cînd vrem să vădăm vreo zicere vrednică de aducere aminte, p.e.: Dumnezeu au zis: să fie lumină! Și s-au făcut lumină.* (p. 26).

Structura sintagmatică **nume înființetoare** este echivalată de autor prin neologismul **substantiv** < lat. *substantivum*, fr. *substantif*, oferind astfel modelul tradus. Apare cu dublă recurență: *La numele înființetoare sau substantive; luându-se acestea fără hotărâre, p. e. Oameni („uameniÂ), pómi (pómiÂ);* (p. 10)

Cuvântul **arătător** este un calc lexical de semnificat format după un cuvânt derivat. **Arătător, -oáre** s.f. (derivat din *arăta* + suf. *-ătoare*) calchiază lat. *dēmonstrātivus* = „arătător, demonstrativ” („pronume arătătoriu =

pronume demonstrativ", cf. DLR), cu acest sens fiind folosit de Loga în *Gramatică*, 1822. În *Orthografie*, autorul îi atribuie cuvântului *arățătoare* sinonimul *asterisc* < franc. (lat. *asteriscus* < grec. *ajsterivosko* „steluță”, diminutiv din *ajsthv* „stea”). Recurență unică: **Arățătoarea sau asterisc (*)** *Cu acesta însemnăm mai jos cele ce desvălesc înțelegerea celor mai sus puse care acolò pentru cuprinderea locului mult și ca să nu rumpă înțelesul textului nu le-am putut pune.* (p. 32)

Cuvântul **aducătoare** este un calc lexical de semnificat. Modelul îndepărtat pe care l-a copiat este latinescul *adducere* având sensurile: „a aduce, a cita”. În cazul acestui cuvânt, autorul nu a mai notat sinonimul neologic pe care l-a avut în vedere în procesul calchierii. În text are recurență unică cu sensul de „ghilimele, semnele citației”; „citez cuvintele altuia” cf. EMR (*Etymologicum Magnum Romaniae*, B. Petriceicu-Hasdeu, Buc., 1887): *Aducătoarea („..”) se pune la începutul și la sfârșitul rândurilor ce cuprind vreo adevărință carea de aiurea s-au adus pentru a întări vreo învoățetură* (p. 31).

Cuvântul **încheietură** este și el un calc lexical de semnificat, acesta a fost copiat după lat. *articulus*, care are următoarele sensuri: „1. articulație, încheietură; (...) (gram.) cuvânt (izolat), articol, pronume” (Guțu, 1983). Este înregistrat cu 12 recurențe: *Deasupra literei sunătoare la începutul închieturii unde și minunătoarea se întrebuințează. p.e.: Ô' părinților! Încătr-o ați apucat, de nu căutați de creșterea fiilor vostri! Âh', amărății de voi!* (p. 23).

Un alt calc lexical de semnificat este cuvântul **opritoare** căruia îi adaugă și modelul copiat, *comma*. Cf. DLR, **cóma** s. f. are etimologie multiplă (< germ. *komma*, < lat. *comma*) și înseamnă „virgulă”. Recurență unică: **Opritoare sau comma (,)** *aceasta se pune: a) Între închieturi care nu sînt între sine cu părțile legate, p.e.: Dobitoacele cele cu paΔtru picioare aleargă, paΔserile zboară, peΔștii înoată și viermii se târăiesc.* (p. 23).

Calculul **minunătoare este** sinonim cu termenul neologic *admirandusși* are ca bază lat. *admiror, āri*, care are sensul de ‘a admira’ (Guțu, 1983). Înregistrat cu 3 recurențe: *Chiemătorul semn sau minunătoarea (!) stă: După toate cuvintele ce arată vreuna simțire dinlăuntru, precum: Oh! Vai! Ah!* (p. 28).

Cuvântul **ajutătoare** este un calc lexical de semnificat, acesta a fost copiat după lat. *auxiliator* care înseamnă “ajutător, sprijinitor”. Recurență unică: *În verburile ajutătoare, la a treia persoană singuratecă a timpului de acum, p.e.: Eă ia' amînte. Ia e' supărată.* (p. 23). Cuvântul **micșurătoare** este un calc lexical căruia Loga îi adaugă corespondentul neologic, *dasia*, ce a stat la baza calchierii. Recurență unică: *Dasia (j) sau micșurătoarea se pune deasupra sunătoarei cu care se începe cuvântul, p.e.: AđunaΔre, oștășiΔe, uřmaΔre.* (p. 22).

Cuvântul **însușitoare** este un calc lexical de semnificat care a avut ca modele lat. *adjectivum* și fr. *adjectif*. Apare cu 4 recurențe: *Exemple la nume însușitoare. Mielul blând sugerează doao oi.* (p. 54). Constantin Diaconovici-Loga adaugă cuvântului calchiat, *însușitoare*, echivalentul său neologic, *adectiv*, care apare de 2 ori în text: *La numele însușitoare sau adective punându-se după nume înființetoriu, p.e. pómii vérzi (pómii vêryzi), vásele lárghi (vásêlê lárji)* (p. 11).

Cuvântul **cuprinzătoare** (derivat dina *cuprinde* < lat. **comprehendere** ‘a prinde, a îmbrățișa, a închide din toate părțile în întregime sau într-un întreg, a încercui’) este un calc lexical de semnificat care a imitat cuvântul de origine franceză **paranteză** (<fr. *parenthèse*) s. f. semn de punctuație din două arcuri de cerc sau două linii îndoite la capete care se închid reciproc, pentru a izola o precizare etc., intercalate într-un text; textul însuși, cf. MDN. Autorul ne oferă modelul copiat: *parentesul* având recurență unică:

Cuprinzătoarea sau parentesul [] se întrebuințează când vârm și închidem vreo închietură ce face înțelesul mai chiar, încă carea ar putea și rămânea afară, p.e.: Ce nu vrei să-ți faci ție oamenii, (au zis Mântuitorul lumii) nici tu să faci altuia. (p. 30).

Dreapta scrisoare este un calc de expresie format după cuvinte compuse, este calchiat după compusul grecesc *ο!ρροσ* ‘drept’ și *γραφω* ‘sciere’, al cărui echivalent neologic din text este lat. *orthográfia*.

Tot ca forme calchiate întâlnite în *Orthografia* lui Constantin Diaconovici-Loga, fără a ne indica modelul copiat, se remarcă clasificarea *consoanelor* care sunt numite **nesunătoare**, spre deosebire de *vocale* care sunt numite **sunătoare**. Astfel, consoanele *labiale* (cf. lat. *labies* ‘buză’) sunt numite **buzoase** (p. 16), *dentalele* (cf. lat. *dentalis* ‘dental’) sunt numite **dințoase** (p. 17), pentru consoanele *guturale* (cf. lat. *guttur* ‘gitlej’) Logagăsește atributul de **gâtoase** (p. 18), iar *lingualele* (cf. lat. *lingua* ‘limbă’) sunt numite **limboase** (p. 18). Am verificat în DLR și, cu această valoare terminologică, echivalente pentru *dentalele*, *labiale*, *guturale*, *lingualele*, cuvintelenu sunt atestate la alți autori.

Alte forme calchiate sau traduse, probabil după limba latină sau, eventual, limba germană, sunt și: **împreunătoΔriu** (=) (p. 30) pentru a indica linia de despărțire în silabe, **semnul linsării** (‘) (p. 29) pentru indicarea elidării, **întrebătoriuul semn** (?) (p. 27) - semnul întrebării, **scurtătoare** (~) *pune numai deasupra lui i și [iu](ü) scurt, p.e.: CeriuÂ, uloiuÂ, pruniÂ, puiÂ.* (p. 23).

Este ușor de remarcat că procedeul care domină în lucrarea de față în formarea unei terminologii gramaticale este calcul lingvistic, chiar dacă ceea ce rezultă în urma calchierii sunt cuvinte ce par primitive. Având

înclinație spre tendința latinistă, observăm încercarea sa fragilă și sporadică de a indica echivalentul neologic pentru calcul folosit și astfel identificându-se mai rapid și sigur modelul care a fost copiat. Loga folosește pentru copierea de termeni neologici cuvintele de origine latină. Începând cu lucrarea din 1822, *Gramatica*, autorul renunță la formele calchiate preferându-le pe cele neologice.

În **concluzie**, textul înregistrează numeroase fenomene lexicale de adaptare a neologismelor datorate influenței limbilor romanice. Autorul nostru este preocupat de introducerea unor cuvinte noi, de formare de derivate și familii lexicale, dar mai ales încearcă să impună forme noi calchiate. Terminologia gramaticală este modernă, acest lucru se datorează și faptului că textul se încadrează într-o etapă de modernizare pe baze latino-romanice, în care împrumuturile sunt necesare. Uneori, neologismele apar ca dublură a termenilor calchiați.

De asemenea, putem remarca, alături de prezența în număr mare a împrumuturilor din latină, și preferința spre calcul lingvistic, indicând sporadic echivalentul neologic pentru calcul folosit. De pildă, *consoanele* sunt numite **nesunătoare**, iar *vocalele* sunt numite **sunătoare**, autorul neindicând modelul copiat.

Loga folosește pentru copierea de termeni neologici nu numai cuvintele de origine latină. De exemplu, termenul perifrastic **opritoărea punctată** este copiat după lat., germ. sau magh. *semi-cólon* care înseamnă *punct și virgulă*; cuvântul **opritoare** are ca model copiat *comma*, cu etimologie multiplă, cf. DLR, (< germ. *komma*, < lat. *comma*) și înseamnă „virgulă”; **paranteză** < fr. *parenthèse*; **dreapta scrisoare** (calc de expresie format după cuvinte compuse) este calchiat după compusul grecesc *ο!rρος* ‘drept’ și *γραφω* ‘scriere’ al cărui echivalent neologic din text este lat. *orthográfia*. Alte forme calchiate sau traduse, probabil după limba latină sau, eventual, limba germană, sunt și: **împreunătoΔriu (=)** pentru a indica linia de despărțire în silabe, **semnul linsării (')** pentru indicarea elidării, **întrebătoriu semn (?)** – semnul întrebării.

O inovație demnă de menționat este formarea unei termenologii noi în ceea ce privește clasificarea consoanelor, termenicare nu sunt atestați la alți autori, de exemplu: **buzoase** sunt numite consoanele *labiale* (cf. lat. *labies* ‘buză’), **dințoase** este un atribut pentru *dentalele* (cf. lat. *dentalis* ‘dental’), **gâtoase** pentru *gutturalele* (cf. lat. *guttur* ‘gîtlej’), iar **limboase** pentru *lingualele* (cf. lat. *lingua* ‘limbă’).

Începând cu lucrarea din 1822, *Gramatica*, autorul renunță la formele calchiate preferându-le pe cele neologice. În nomenclatura *Orthografiei* elementele noi, de ordin neologic, sunt destul de bine conturate: *artícul*,

nume înființatoare, nume însușitoare, pronume sau pronomene, numeri, verbe, participul, prepoziție, ghenitiv, dativul etc.

NOTE:

[1]. Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, 2008, p. 224.

[2]. *Ibidem*, p. 294.

BIBLIOGRAFIE:

CHIVU, GHEORGHE; COSTINESCU, M.; FRÂNCU, C.; GHEȚIE, ION (coordonator); ROMAN MORARU, A.; TEODORESCU, M., *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.

GHEȚIE, ION/ CHIVU, GHEORGHE (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688- 1780)*, Editura Clusium, București, 2000.

HRISTEA, THEODOR, *Calc, traducere și împrumut lexical*, în „România literară”, anul X (1977), nr. 33, p. 8.

MARCU, MIHAELA; IORGULESCU, ALEXANDRA, *Împrumuturi și calcuri în terminologia gramaticii lui Constantin Diaconovici Loga*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica*, 7, tom 1, 2006.

MUNTEANU, EUGEN, *Lexicologie biblică românească*, Editura Humanitas, București, 2008.

URSU, N. A., *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București, 1962, p. 118.

DICȚIONARE:

DER = CIORESCU, ALEXANDRU, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Ed. Saeculum I. O., București, 2007.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române* (coord. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche), ediția a II-a, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, București, 1965-2010.

DȘR = Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărășu, Cristina, Ionescu-Ruxândoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, *Dicționar de științe ale limbii*, ediția a II-a, Ed. Nemira, Buc, 2005.

DULR= *Dicționar universal al limbii române.*, ediția a VI-a, Șăineanu, Lazăr, Ed. Scrisul românesc, SA, 1929

EMR = *Etymologicum Magnum Romaniae*, B. Petriceicu-Hasdeu, Ed. Socecu, București, 1887.

GUȚU, G., *Dicționar latin-român*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

DN = Marcu, Florin și Maneca, Constant, *Dicționar de neologisme*, ed. a III-a, Ed. Academiei R.S.R., București, 1978.

MDA = *Mic dicționar academic*, 2 vol., Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

Linguistic Calques in Orthography or the correct spelling to guide Romanian language writers, Buda, 1818, by Constantin Diaconovici-Loga

Abstract: *The work „Orthography or the correct spelling to guide Romanian language writers”, by Constantin Diaconovici – Loga, Buda, 1818 fits during the end of 18th and the beginning of the 19th century, thus making it easier to read. Regarding the lexical specificity, we can say that the vocabulary used in Diaconovici-Loga’s Orthography is varied and including, among other well known words, dialects, neologisms, linguistic calques, also derivatives formed within the language. Also noticeable is the effort to introduce derivatives and lexical families and, most important, the idea to impose new modeled forms. An inventory of modeled forms has been done with a close look on how they were formed. While researching, there is also a comparative analysis of some examples of terms formed by modeling and neological loan taken from the text. The main focus was to compare the words with some similar terms from previous works. There are many noticeable adaptation lexical phenomena of neologisms and that is due the Romanic languages influence. The grammatical terminology is modern. This fact is also due that the text fits a faze when loans from Latin – Romance languages were necessary. Sometimes neologisms come up as a duplicate for the modeled terms. Furthermore, next to the large number of loans from latin we can also notice the preference for the linguistic calques sporadically indicating the neological equivalent for the used calque. Thus, we can remark the casual use of language, the author’s ease of expression which gave him the possibility of constructing a new grammatical terminology, filled with accessible linguistic calques, to define the newly introduced terms, and to clearly and briefly explain them by adding the neological equivalent which is usually Latin origin.*

Key words: *linguistic calque, loans, neologisms, word modelling, Constantin Diaconovici-Loga.*